**Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя**

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

Випуск 37

Філологія, історія та культура
Полісся на перетині думок

Ніжин – 2007

УДК 821. 161. 206+94/477/"9"
ББК 83. 3/ 4 Укр. / 5+63. 3/ 4 Укр. / 52
Л 64

Збірник друкується за рішенням Вченої ради Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя
Протокол №9 від 31.05.2007 р.

Постановою ВАК України збірник включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт із філології (Бюлетень ВАК України. – 1999. – №4. – С. 50) та історії (Бюлетень ВАК України. – 2000. – №2. – С. 73)

Збірник засновано у 1990 р. проф. Самойленком Г.В.

Редакційна колегія:
відп. редактор і упорядник –
докт. філол. наук, проф. Г.В.Самойленко;

з філології:
докт. філол. наук, проф. Н.М.Арват; докт. філол. наук, проф. О.Г.Астаф'єв; докт. філол. наук, проф. Н.І.Бойко; докт. філол. наук, проф. З.В.Кирилюк; докт. філол. наук, проф. О.Г.Ковальчук; докт. філол. наук, проф. П.В.Михед; докт. філол. наук, проф. А.Я.Мойсієнко;
з історії:
докт. істор. наук, проф. М.К.Бойко; докт. політ. наук, проф. О.Д.Бойко; докт. істор. наук, проф. А.О.Буравченков; докт. істор. наук, проф. В.М.Даниленко; докт. істор. наук, проф. В.О.Дятлов; канд. істор. наук, доц. О.Г.Самойленко; канд. істор. наук, доц. Є.М.Страшко; докт. істор. наук, проф. Л.В.Таран; докт. істор. наук, проф. Ю.І.Шаповал;
з мистецтвознавства:
канд. мистецтв., доц. Г.І.Веселовська; канд. мистецтв., доц. Л.О.Дорохіна; докт. мистецтв., проф. М.А.Давидов; канд. філософ. наук, доц. Л.Л.Матвеєва; докт. мистецтв., ст. наук. співроб. О.С.Найден; докт. мистецтв., проф. В.І.Рожок; докт. мистецтв., проф. В.В.Рубан, докт. мистецтв., проф., член-кор. АМН Ю.О.Станішевський; докт. мистецтв., проф. С.В.Тишко; канд. мистецтв., доц. О.Е.Чекан.

Л 64 Література та культура Полісся. Вип. 35: Філологія, історія та культура Полісся на перетині думок / Відп. ред. і упорядник Г.В.Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – 295 с.

ББК 83. 3/ 4 Укр. / 5+63. 3/ 4 Укр. / 52
© Видавництво Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя, 2007
© Самойленко Г.В.

28. Єршов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII–XVIII вв. // Записки Ніжинського інституту народної освіти та науково-дослідчої катедри історії культури й мови при інституті. – Ніжин, 1929. – Кн. IX. – С. 124.
29. Там само. – С. 130.
30. Там само.
31. Там само. – С. 125.
32. Там само. – С. 126.
33. Там само. – С. 127.
34. Там само. – С. 128.

Ю.М.Михайлюк

Старостування Дмитра Вишневецького у Черкасах і Каневі: міф чи реальність?

Постать князя Дмитра Івановича Вишневецького – людини надзвичайної хоробрості і відваги, палкого захисника українських порубіжних земель від татаро-турецької агресії, славного козака і талановитого військовика, хоч і не позбавленого авантюризму – належить до числа найвизначніших особистостей литовської доби вітчизняної історії.

Понині чимало сторінок життя та діяльності козакуючого князя або ж оповиті легендами, або є недостатньо з'ясованими. Значною мірою це стосується проблеми реальності старостування Д.Вишневецького в Черкасах і Каневі. Одним із перших приписував підпорядкування йому цих замків В.Антонович, зауваживши, що воно мало місце в першій половині XVI ст. [1]. Про появу на цій посаді Д.Вишневецького в середині XVI ст. із зазначенням терміну її обіймання в три роки вказував Д.Яворницький. Не посилаючись на джерела, він писав: "На исторической сцене Вишневецкий впервые стал известным с 1550 года, когда назначен был польским королем в старосты Черкасского и Каневского повитов. Каков был Вишневецкий как управитель повитов, нам неизвестно; известно лишь то, что в этом звании он оставался всего лишь три года…" [2].

Посилаючись на останнього, однак під іншим – 1551 р. – започатковував очолювання князем місцевого замкового уряду В.Голобуцький. Проте, на відміну від попереднього дослідника, який доводив строк служби князя до моменту від'їзду того до Туреччини, у інтерпретації В.Голобуцького Д.Вишневецький

старостував до моменту переходу на службу до московського царя [3].

Французький учений Ш.Лемерсьє-Келькеже [4] та В.Сергійчук [5; 6] вдалися до розмежування часу його старостування на два окремі періоди: до поїздки до Туреччини та після повернення з неї. При цьому перший вважав, що Д.Вишневецький уперше був призначений на посаду черкаського і канівського старости у 1550 р., натомість другий стверджував, що це сталося наприкінці 40-х рр. XVI ст. Щоправда, у своїй новій монографії, присвяченій постаті нашого героя, В.Сергійчук дещо видозмінює свою попередню думку. Не вдаючись до хронологічної конкретизації, автор говорить тепер лише про один період старостування Д.Вишневецького, який за контекстом припадає на початок 50-х рр. XVI ст. [7].

Лише одним реченням стосовно нашої проблеми обмовився у своїй спеціалізованій праці Л.Винар, зазначивши про одержання Вишневецьким Черкаського й Канівського староств після повернення з Туреччини [8]. Реальним фактом перебування його на цій посаді вважають і чимало інших вчених та краєзнавців, посилаючись переважно на авторитет щойно названих дослідників.

Однак, майже всі прихильники такої думки лише констатують її, не підтверджуючи те документальними матеріалами. Чи не єдиний, хто намагався аргументувати свої судження джерелами – В.Голобуцький. Однак його докази більше нагадують підтасування фактів і легкі до спростування. Свої аргументи автор став виводити з літописного запису 1556 р. про появу на Дніпрі російського загону під проводом дяка Ржевського, до якого "пристали литовські люди, отамани черкаські, Млинським зовуть та Михайло Єськович, а з ним триста козаків, канівських черкас" [9; 10]. Історик зазначає, що їх до Ржевського послав Д.Вишневецький, наголошуючи, що то були саме канівські козаки, а не запорозькі. При цьому вони перебували під командою Млинського, або Мини – "слуги старости черкаського" [11].

Якщо дійсно канівські козаки були направлені Д.Вишневецьким, то це не вимагає від останнього обов'язково бути тамтешнім старостою. Адже, зазвичай, козаки були вільні у своєму виборі й могли навіть без дозволу місцевої адміністрації вдаватися до пошуку "козацького хліба" разом із відчайдушним князем. Варто також зазначити, що назва "запорожці" ще не ввійшла у широкий вжиток у Великому князівстві Литовському. Тому очікувати такого іменування їх російським літописцем є безпідставним.

Крім цього, у тлумаченні сюжету з листа Сигізмунда II до кримського хана Давлет-Гірея В.Голобуцький вдався до перекручування фактів. Так, він пише: "Вже у цитованому листі хану (2.5.1557) Сигізмунд Август підкреслював, що "каневские черкасы" (а не запорозькі – sic) були під командою Глинського або Мини, – "слуги старосты черкасского" [12]. Проте у тому документі, на який посилався поважний дослідник (Книга Посольская метрики Великого княжества Литовського. – Т. 1. – Док. №88. – С. 134), йдеться про пограбування кримських купців і що "при них пограбований наш товмач Муха і слуги старости черкаського від козаків московських" [13]. Як бачимо, мова йде зовсім не про Мину й, відповідно, аж ніяк не про його статус як слуги черкаського старости.

Про козака Мину згадується в епізоді з іншого листа, де король, виправдовується перед ханом за згадуваний щойно погром татарських купців: "...Мина козак, будучи від князя Дмитра Вишневецького посланий до вас, те явно повідав, же московські козаки їх громили, з котрими він на той час був. А тож самі собі в тому винні, що на Тавань йшли, бо староста наш черкаський не велів їм іти на Тавань, відаючи про козаків московських, але їх відвести від тої дороги не міг, і дав їм своїх тридцять чоловік, котрі на той час від тих же козаків пограбовані" [14]. Тобто, кримські купці не прислухалися до поради черкаського старости не переправлятися через Дніпро на Тавані й зазнали нападу московських козаків, серед яких були й козаки Д.Вишневецького, зокрема Мина. Аналізуючи цитований уривок [15], В.Голобуцький, на наш погляд, зовсім безпідставно ототожнює князя Вишневецького із черкаським старостою. Адже, абсолютно нелогічно, що козаки старости, хай і разом з московськими, здійснюють напад на козацьку охорону іноземних купців, направлену тим же старостою.

Варто наголосити, що жодне джерело не містить прямої і конкретної вказівки на те, що Д.Вишневецький обіймав замкові уряди в Черкасах і Каневі. Натомість, він фігурував у документах як страж південного порубіжжя Великого князівства Литовського [16]. Крім того, кримський хан звертався до польського короля з проханням дати розпорядження порубіжним урядовцям (київському, черкаському й канівському) на арешт князя [17]. Це посвідчує той факт, що відповідні староства на той час очолював не Д.Вишневецький.

Таку думку підтверджує ще одне свідчення. В одному з листів до московського царя Івана Грозного Д.Вишневецький писав, що

будучи неспроможним 1557 р. обороняти Хортицький замок від турків і татар, він "прийшов, засів у Черкасах і Каневі: а государь як велить?". У відповідь московський цар "велів їхати до себе, а Черкаси і Канів велів королю залишити" [18]. Як бачимо, літопис повідомляє, що Д.Вишневецький фактично захопив Черкаси й Канів. Якби він був місцевим старостою, то цього робити не було б сенсу.

Маємо ще один аргумент, котрий заперечує можливість старостування у Черкасах і Каневі Д.Вишневецького – відомий на сьогодні й підтверджений джерелами та науковими дослідженнями хронологічний порядок черкаських і канівських старост. Так з 29.09. 1544 р. до 6.09.1547 р. місцевим урядовцем був Оникій Остафійович Горностай [19; 20; 21]. Упродовж 1547–1552 рр. цю посаду обіймав Ян Хрщонович [22; 23]. Його наступником став князь Дмитро Федорович Сангушкович (Сангушко), ім'я якого як старости черкаського і канівського фігурує у джерелах вже серед актів 1552 р. [24]. Період його урядування завершився восени – на початку зими 1553–1554 рр., коли він самовільно залишив Черкаси й Канів і за збройний напад на м.Острог 3.01.1554 р. був засуджений королівським судом до смертної кари [25].

Спадкоємцем Д.Сангушковича ймовірно став Йосип Михайлович Халецький. До 1553 р. він очолював овруцький замковий уряд [26], після чого міг бути призначений до Черкас. Принаймні у 1555 р. він уже напевно перебував на посаді черкаського і канівського старости. За джерелом, саме цього року він як черкаський староста вирішував судову справу про земельний конфлікт між черкаським зем'янином та Києво-Пустинським Микільським монастирем [27]. На посаді черкаського старости він перебував до 1559 р., коли поступився нею М.Вишневецькому (1559–1584) [28].

Єдиний проміжок часу, коли Д.Вишневецький міг би старостувати – це 1554 р. Проте таке припущення не підтверджується жодними джерелами. Відповідно, факт очолювання князем Д.Вишневецьким замкових урядів у Черкасах і Каневі вбачається більше, ніж сумнівним.

Література

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К.: Дніпро, 1991. – С. 52.

2. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: В 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 2. – С. 18.

3. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – С. 132.

4. Лемерсьє-Келькеже Ш. Дмитро Вишневецький // Гетьмани України: Історичні портрети. – К.: Журнал "Україна"; Газета "Вечірній Київ", 1991. – С. 11–12.

5. Сергійчук В.І. Іменем війська запорізького: українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст. – К.: Україна, 1991. – С. 16, 19.

6. Сергійчук В. Байда Вишневецький – ратник української землі // Дніпро. – 1989. – №2. – С. 124–125.

7. Сергійчук В.І. Дмитро Вишневецький. – К.: Україна, 2003. – С. 46–47.

8. Винар Л. Силуети епох: Дмитро Вишневецький, Михайло Грушевський. – Дрогобич: Відродження, 1992. – С. 28.

9. Голобуцький В. Вказана праця. – С. 131.

10. Патриаршая или Никоновская летопись // ПСРЛ. – М.: Наука, 1965. – Т. 13. – С. 271.

11. Голобуцький В. Вказана праця. – С. 131.

12. Там само. – С. 131.

13. Книга Посольская метрики Великого княжества Литовского: У 2 т. – М.: В университетской типографи, 1843. – Т. 1. – С. 134.

14. Там само. – С. 137–138.

15. Голобуцький В. Вказана праця. – С. 132.

16. Книга Посольская… – С. 135, 139–140.

17. Там само. – С. 154.

18. Патриаршая или Никоновская летопись… – С. 286.

19. Архив ЮЗР. Акты о заселении Юго-Западной России.– К.: Типография Г.Т.Корчак-Новицкого, 1890. – Ч. 7. – Т. 2. – С. 375– 376.

20. Яковлєв А. Намісники, державці і старости господарського замку Черкаського в кінці XV і в XVI вв. // Україна: Науковий та літературно-публіцистичний щомісячник. – К., 1907. – Вересень. – Окр. відб. – С. 12.

21. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна). – К.: Наукова думка, 1993. – С. 159.

22. Яковлєв А. Вказана праця. – С. 13.

23. Архив ЮЗР. Акты о заселении Юго-Западной России.– К.: Типография Г.Т.Корчак-Новицкого, 1886. – Ч. 7. – Т. 1. – С. 77.

24. Архив ЮЗР. Акты об украинской администрации.– К.: Типография Г.Т.Корчак-Новицкого, 1907. – Ч. 8. – Т. 5. – С. 75.

25. Сас П.П. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 158.

26. Яковенко Н.М. Вказана праця. – С. 167.

27. ЦДІАУК. – Ф. 59: Киевская губернская канцелярія, оп. 1, спр. 1926: Выпись из книг Киевского гродского суда за 1644 г. декрета по делу о споре черкаского земянина Богдана Потаповича и его сестры Милохи с Киево-Пустынно-Николаевским монастирем за Мошенские земли и озеро Росохач. 1555 г.– Арк. 51–52, 56.

28. Яковенко Н.М. Вказана праця. – С. 117.